

PARALELY A PODOBNOSTI V RANEJ TVORBE PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA A ADAMA MICKIEWICZA

Peter Káša

The Parallels and Similarities Between the Early Works of P. J. Šafárik and Adam Mickiewicz

Abstract: This paper analyses the early works of the poet and scholar P. J. Šafárik (1795–1861) and the Polish Romantic poet and thinker Adam Mickiewicz (1798–1856). Despite the fact that their lives and literary works were different, both authors have significantly contributed to European thought by adding a Slavic dimension to it – Šafárik as a renowned scholar, historian and a philologist and Mickiewicz as a Romantic poet, mystic and ideologist. They never met, but they had known each other through their texts for almost thirty years. Our comparative analyses have shown that especially the early works of both authors (poetry and literary and aesthetic views) are similar in their creativity stemming from the eternal conflict between an individual talent and social norms, between intuition and reason and, in a broader context, between Classicism and Romanticism.

Keywords: Pavol Jozef Šafárik (1795–1861) – Mickiewicz (1798–1856) – poetry – Classicism – Romanticism

Na prelome 18. a 19. storočia prebehli v celej Európe výrazné kultúrno-spoločenské premeny. Do tohto kontextu „sporov a napätí“ vstúpili aj dve osobnosti európskej a slovanskej kultúry: Adam Mickiewicz (1798 – 1856) a Pavel Jozef Šafárik (1795 – 1861). Napriek tomu, že ich životné osudy i tvorivé aktivity boli odlišné, obaja výrazným spôsobom rozšírili a prehĺbili európske myslenie o slovanskú dimenziu. Prvý ako renomovaný vedec, historik a filológ a druhý ako romantický básnik, mystik a ideológ. Nikdy sa spolu nestretli, ale takmer tridsať rokov sa „spoznávali“ prostredníctvom textov. Podrobnejšia analýza ich študentských rokov a ranej tvorby (poézia a literárno-estetické názory) však naznačujú mnohé názorové i hodnotové paralely a podobnosti. Evidentné je to, že obaja sa už v mladosti a počas štúdií prejavovali ako výnimočné individuality. Citlivo vnímali a reflektovali celoeurópske „hektické pulzovanie času“ v období medzi francúzskou revolúciou a vienským kongresom. Ich osobnostný profil kreovali dynamické premeny v spoločenskom živote aj v umení.

Bolo to obdobie rozpadu dvoch veľkých univerzálnych duchovných systémov: kresťanstva i osvietenstva. Spochybňoval sa racionalistický model poznávania sveta a v estetike sa vyprázdňoval model „pevných štruktúr“ a formálnej imitácie antických vzorov. Formuje sa nová romantická či romantizujúca estetika, ktorá výrazne relativizuje a deštruuje všetky „limity tvorivosti“.

Individuálna tvorivosť sa tak konfrontuje s „inštitucionalizovanými“ pravidlami a normami. V tejto situácii „premién“ sa ocitli aj mladý Mickiewicz a Šafárik. Obaja už počas štúdií podobným spôsobom reflektovali napätie medzi zväzujúcou školskou normou a túžbou po nezávislej umeleckej prezentácii.

Mladosť a školské roky

Pavel Jozef Šafárik sa narodil v roku 1795 v slovenskej dedinke Kobeliarovo na Gemeri v evanjelickej farársko-učiteľskej rodine mimo uhorských kultúrnych centier. Detstvo a mladosť prežil v intenzívnom kontakte s prírodou a ľudovou kultúrou. Aj neskôr, v období zrelosti, vnímal tieto životné skúsenosti ako dôležité hodnoty v intenciách rodiacej sa národnej ideológie. Inšpirovali ho v básnickej tvorbe, tematizoval a rozvíjal ich vo svojich estetických reflexiách a plne rozvinul vo svojej „vedeckej trilógii“ najmä v *Slovanskom národopise*. Prvé vzdelanie získal v rodinnom prostredí, kde sa naučil spisovný český a latinský jazyk a jeho prvou čítankou bola „kralická Biblia“. Počas gymnaziálnych štúdií v Rožňave a Dobšinej, sa zdokonaľoval okrem iného aj v maďarčine a nemčine.

Poľský básnik Adam Mickiewicz (nar. 1798) je o tri roky mladší, ale ani jeho rodinné korene nie sú späté s kultúrnymi centrami. Narodil sa na severovýchodnom okraji bývalého Poľska, na poľsko-litovsko-bieloruskom pomedzí na území tzv. „východných okresov“, v rodine katolíckej šľachty. V mladosti, podobne ako Šafárik, sa najprv vzdelával doma, potom v katolíckom gymnáziu a rovnako sa dostával do kontaktu s regionálnou ľudovou tradíciou, ktorú umelecky prezentoval nielen v raných baladách, ale aj v dramatických cykloch *Dziady II* či v epose *Pan Tadeusz*.

Prelomom v Šafárikovom živote bol rok 1810, keď začal päťročné štúdium na evanjelickej škole v Kežmarku. Ako pätnásťročný sa ocitol v hlavnom meste uhorského protestantizmu, v prostredí elitnej „vyššej školy“, ktorá práve v časoch jeho štúdií prežívala po rokoch útlmu prvý veľký rozmach. Mesto bolo celé stáročia úzko späté s nemeckým ekonomickým, kultúrnym i cirkevným prostredím a niekoľko storočí patrilo k významným centrom uhorskej

Adam Mickiewicz (1798–1855). Litografie z r. 1827

vzdelanosti a kultúry. Na lýceu sa pestoval racionalizmus a novohumanizmus vďaka profesorom, absolventom nemeckých univerzít v Jene, Göttingene či Lipsku. V spomienkach, ktoré spracoval Šafárikov syn, čítame: „V Kežmarku, na úpäti najvyšších Karpát, v kruhu rovnako zmýšľajúcich, pre umenie a vedu vrcholne nadšených mladých priateľov, v blízkosti blahodarne naň vplývajúceho génia šľachtného Johanna Genersicha, rozhodujúco pôsobil na celý jeho budúci život a dal jeho duchu istý, pevný smer.“ (Podľa Gallo 37, 1961, s. 25).

Školu materiálne i finančne podporovali známe liberálne uhorské šľachtické rodiny: Berzeviczyovci, Mariássyovci, Görgeovci, Szirmayovci či Dessewffyovci. Hlavnými patrónmi boli spišský rodák, uhorský vlastenec a vzdelanec európskeho formátu v oblasti národohospodárstva a inšpektor lýcea Gregor Berzeviczy a spišský podžupan, barón z Markušoviec a Batizoviec Ondrej Mariássy. Práve jeho návrat z napoleonských vojen zvečnil mladý Šafárik v oslavnej latinskej básni *Ode Festiva*. V tom istom roku, 1814, vyšla aj básnická zbierka *Tatranská Múza s lyrou slovanskou*, ktorú Šafárik venoval patrónovi školy Gregorovi Berzeviczy-mu (Gallo 1991, s. 34–35 a Paul 1961, s. 18–19).

Šafárik ukončil štúdium v roku 1814 absolvovaním troch kurzov: filozofického, poeticko-juridického a teologického. Filozofický kurz viedol Ján Genersich (1761–1823), ktorý pochádzal z liberálnej a tolerantnej nemeckej kežmarskej meštianskej rodiny. Študoval na jenskej univerzite a v Kežmarku prednášal aj nemeckú literatúru a porovnávaciu filozofiu. Budoval lyceálnu nemeckú knižnicu (Kolodziejski 1984, s. 145), ktorú koncepčne a systematicky rozširoval aj o diela najvýznamnejších básnikov (Schiller, Goethe ...), filozofov (Kant, Herder ...) a estétov (Lessing, Fries...). Založil vzdelávací spolok *Litterarische Gesellschaft*, kde sa čítali nielen aktuálne básne, ale aj nemecké, francúzske i maďarské časopisy. Bol autorom mnohých vzdelávacích textov, ktoré však zostali dodnes v rukopise (napr. *Poesis* z roku 1790).

Pavel Josef Šafárik (1795–1861). Archiv Národní knihovny ČR

Možno predpokladať, že práve Genersich najvýraznejšie nasmeroval mladého Šafárika k nemeckej literatúre a estetike a najmä k dielam F. Schillera, ktorý bol vzorom aj pre A. Mickiewicza (Brtná, 1961, s. 39, Paul 1961, s. 24).

Všetky tieto skutočnosti svedčia o tom, že mladý básnik študoval a tvoril v otvorenom a liberálnom uhorskom kultúrnom prostredí. Je evidentné, že v jeho vedomí sa posilňovala československá, slovenská a slovanská identita, ale rovnako rešpektoval aj tradičné občianske vedomie a zásady uhorského vlastenectva.

Na univerzite v Jene absolvoval P. J. Šafárik tri semestre v rokoch 1815–1817. V meste pôsobili priekopníci romantizmu z tzv. jenskej školy ako bratia Schlegelovci, Novalis a Schelling. Prednášky z filozofie a estetiky absolvoval u profesora J. F. Friesa, ktorému v mladosti veľmi nerozumel, ale neskôr sa k jeho myšlienkam často vracal: „Šafárik mal vo svojej knižnici všetky Friesove spisy, ale na jeho estetické názory najviac vplývala jeho práca „*Neue Kritik d. Vernunft (Heidelberg 1807)*““ (Zibrť 1909, s. 186). Vo vzťahu k estetickým názorom mladého Šafárika je zaujímavé Friesovo zdôrazňovanie významu „prostého citu“, a to nielen v umení, ale aj v rovine filozofického a všeobecného poznávania.

Počas štúdií v Jene pokračoval Šafárik v písaní poézie, prekladal umelecké texty a prehlboval si znalosti z antickej literatúry. Preložil Aristofanove *Oblaky* s úvodným komentárom a Schillerovu *Máriu Stuartku*. Zamýšľal sa aj nad novými možnosťami slovanskej poézie, ktorá mala vychádzať z antickej časomieri a nadväzovať na najlepšie tradície gréckeho veršovania. Jeho „jenské rukopisy“ vyšli aj v známej spoločnej prozodickej práci s F. Palackým *Počátkové českého básnictví obzvláště prosodie* (Bratislava 1818).

***

V rovnakom čase ako Šafárik, začal aj Mickiewicz univerzitné štúdium v multikultúrnom a multietnickom meste

Vilnius. Po zániku poľského štátu v roku 1795 to bolo po Petrohrade a Moskve tretie najväčšie mesto cárskeho Ruska a prominentné centrum vzdelania, vedy a kultúry. Odborným kurátorom a patrónom univerzity bol významný liberálny poľský šľachtic Adam Czartoryski, ktorý viedol aj zahraničnú politiku cárskeho Ruska. Presadzoval liberálne myšlienky a v litovsko-bielorusko-ukrajinskom pohraničí bránil poľské školstvo pred rusifikáciou, ale nebola mu cudzia ani idea zblížovania „neštátnych“ slovanských národov v Prusku, Rakúsku i na Balkáne. Na univerzite, ktorá mala štyri fakulty: fyzikálno-matematickú, lekársku, etickú a literárnovednú, študovalo asi 600 študentov. Najvýznamnejší profesori formovali aj Mickiewiczov umelecký, morálny aj odborný profil. Vo viacerých textoch sa odvoláva najmä na matematika a filozofa Jana Śniadeckého, profesora rétoriky a poézie Leona Borowského a najmä na historika a poľského vlastenca Joachima Lelewela. V autobiografii uvádza, že: „...na Cisárskej univerzite vo Vilňuse som strávil štyri roky, najprv som si 15. septembra 1815 zapísal ako študijné predmety fyziku, algebru a chémiu, ale nezanedbával som ani latinský a grécky jazyk, rétoriku a všeobecnú históriu ... v ďalšom školskom roku som si zapísal aj predmety grécku a rímsku rétoriku, poéziu, logiku a ruskú literatúru...“ (Makowski 1992, s. 109).

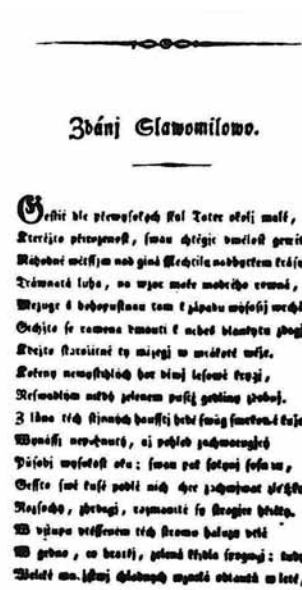
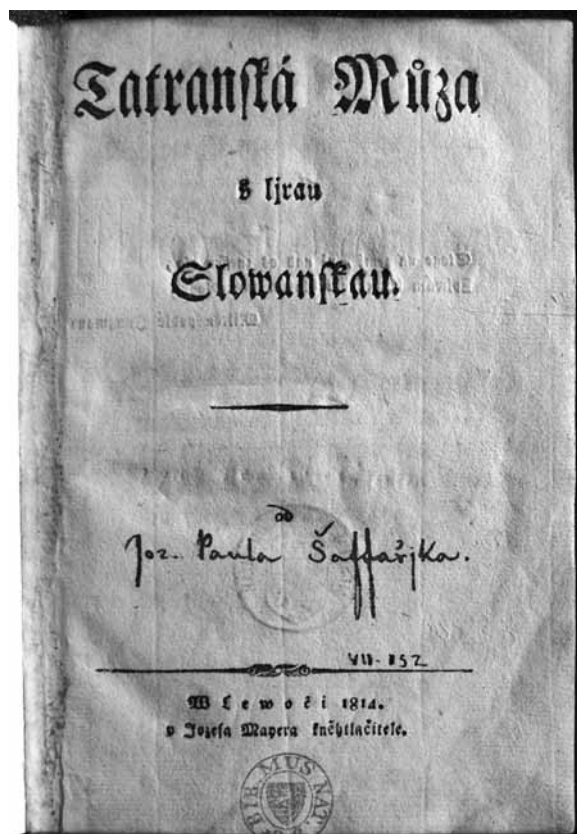
Začínajúci poľský básnik sa angažoval aj v študentskom spolku Filomatov (1817 – 1821), ktorý v programe zdôrazňoval najmä univerzálne hodnoty vzdelanosti a mravnosti, ale aj liberalizmu a vlastenectva. Mnohé idey korešpondovali so základnými tézami slobodomurárskeho hnutia. Dokonca v týchto intenciách sa často interpretuje aj Mickiewiczova emblematická báseň z raného obdobia *Oda do mládeži* (1817). Na kežmarskom lýceu vznikali študentské spoloč-

nosti až v dvadsiatych rokoch, takže Šafárik napriek početným priateľstvám, zostal v tvorivých aktivitách „solitérom“.

Obaja „ambiciózni a kreatívni študenti“ sa ocitli na začiatku 19. storočia v intelektuálnom prostredí, ktoré vymedzovali osvietenské konvencie „prirodzeného poriadku“ a prísneho rozumového poznávania sveta. V umení sa zdôrazňovalo dodržiavanie teórie žánrov a normatívnej estetiky. Typické romantizujúce znaky sa v Šafárikovej a Mickiewiczovej ranej tvorbe prejavovali najmä v rozličných podobách relativizácie a narušania hegemonie logicko-rozumového vytvárania obrazu sveta a človeka. Vo veršoch a básnických obrazoch boli často zakódované aj latentné ontologické a estetické spory so školskými „normami a predpismi“.

Poézia medzi „klasicizmom a romantizmom“

Prvá a jediná básnická zbierka P. J. Šafárika vyšla v Levoči roku 1814 s pôvodným názvom „*Tatranska Muza s ljirou slowanskou*“. Napriek tomu, že autorom bol v tom čase mladý a neznámy študent evanjelického lýcea v Kežmarku, vydanie knihy finančne podporil významný spišský šľachtic a uhorský vzdelanec Gregor Berzewicz. Debutantská zbierka básní je veľmi pestrá, heterogénna a vnútorne dynamická, a to tak v rovine tematickej, ako aj formálnej. Básne mladého Šafárika sa vymykajú schémam a normám dobového konvenčného veršovania. Z veršov vyžaruje akési zvláštne vnútorné napätie, skrytý „spor“ medzi povinnou objektívne platnou školskou normou a živelnou subjektívnou túžbou po autenticite. V knihe sa tak striedajú prikladné klasicistické „školské imitácie“, alúzie a intertextuálne odkazy najmä na antickú poéziu a nemecký klasicizmus, ale aj jedinečné romantizujúce „básnické reflexie“. Možno teda skonštatovať, že Šafárikova básnická koncepcia nie je výrazom

Tatranská múza s lyrou slovanskou. Levoča 1814. Knihovna NM, sign. 82 D 102

pevného estetického systému, ale naopak svedectvom o rozklade starého. Inými slovami, zbierka „vytvára bipolárne dvojice s ich neustálym problémovým fluktučným prvkom s náznakmi mytológie a magickosti, s hlbokomyseľnou a zámernou ‚deformáciou‘“ percepcie, aby mohol vzniknúť pocit chaosu, krásneho zmätku ľudskej fantázie s cieľom využívať viacero ciest pri kreovaní aj pri následnej percepcii literárneho textu“ (Sabol 2007, s 45).

„Proč, blázne, po stínu saháš?“ S touto provokatívnu otázkou sa musí vyrovnáť lyrický subjekt v jednej z kľúčových básní *Zdání Slavomilovo*. Tematicky i tvarovo je táto báseň vybudovaná ako dramatický príbeh, prehľadne a s precíznou harmonickou súmernosťou veršov a štýlovou čistotou. Prvá časť ponúka ornamentalizujúci opis tatranskej prírody. Rokoková idylka s „oddychujúcim pastierikom“ sa však nečakane narúša, keď sa v prírodnej scenérii objavuje nepokojná a duševne rozpoltená postava „skľúčeného Slavomila“: *Slavomil, ukrutným jsa sklíčen osudem, hľadal/posily. Uštknut jsa v bok důtkivý jazykem zlostným, /strna nade schytralým srdcem smrtedníků./ vrtkavou myslí též, své měl jsem divnými city/prsy teď naplněné, a pořád kráčeje smutně, /povahy člověka jsem a svého vyskoumat stavu budoucího chtěl* (s. 18). Do tohto sveta vstupuje mýtický Apolón, aby splnil svoje božské poslanie a pomohol zranenej duši. V krátkom dialógu odkrýva mladý muž najintímnejšie zákutia svojej duše – túžby, sny a stavy „tvorivej obrazotvornosti“. Opisuje však aj nepríjemné stretnutie s „premúdrym mužom“ atakujúcim Slavomilovu „múzickú dušu“. Po tomto exaltovanom konflikte nasledujú upokojujúce a terapeutické úvahy Apolóna, ktorý dodáva lyrickému subjektu nielen pocit sebedovetia a upokojenia, ale aj „božské vnuknutie“ na ďalšiu cestu a návrat do reálneho sveta.

Programová báseň *Zdání Slavomilovo* tak vypovedá o zložitých procesoch ľudskej individualizácie v čase strácajúceho sa detstva a prichádzajúcej dospelosti. Je to obraz duševnej krízy moderného človeka, ktorý žije v dvojacom svete vlastnej autenticity a spoločenského konformizmu. Skladba je iniciálnym textom, kde dospievajúci muž odhaľuje svoju básnickú potenciu a zároveň protestuje proti prísnyh školským konvenciám. Rovnako sa tu už anticipuje aj romantický konflikt medzi mladícky nadšeným vizionárom študentom – básnikom a chladným didaktickým racionalistom, učiteľom – prírodovedcom, ktorý všetko, čo je „nerozumné“ (aj poézii) považuje za prejav chorej mysle. Dôkazom sú aj mentorsky-imperatívne otázky smerujúce na „nezrelého“ Slavomila: „Proč blázne, po stínu saháš?/ Co ti z bublinami? Kdož kochá se v obrazech moudrý,/jenž jsou vymyšlení?“ (s. 22).

***

V podobných sociálno-antropologických kultúrnych kontextoch možno čítať aj Mickiewiczov debut, zbierku básní, so samostatným cyklom *Balady a romance*, ktorá vyšla vo Viľňuse v roku 1822 s názvom *Poezje*. V dejinách poľskej kultúry a literatúry sa tento fakt kanonizoval ako „romantický prelom“, teda začiatok poľského romantizmu. „Prvým básnickým zbierkam pripisujeme hraničnú vážnosť ... nová poézia sa objavila nečakane a energicky, od začiatku signalizovala genialitu a tvorivosť tohto človeka“ (Treugutt 1993, s. 7–8). Programová, baladicky ladená báseň s príznačným názvom *Romantickost'* prezentuje „priamy“ odkaz

na polemiku s osvietenickým modelom sveta. Je to skrytá polemika medzi „mladým“ romantickým básnikom a „starým“ osvietenickým vzdelancom – racionalistom o hraniciach rozumu a iných „skrytých“ možnostiach poznávania sveta. Podobne ako pri vyššie analyzovanom texte slovenského básnika, aj v tomto prípade možno hovoriť o dialogickej či dramatickej básni, v ktorej dochádza k stretu dvoch hodnotových systémov. *Zdá sa, že vidím. Kde? V oku mojej duše*. Tento úvodný citát z Hamleta naznačuje večnú túžbu básnikov poznávať a pomenovávať veci „skryté a neviditeľné“, čo potvrdzuje už prvý verš, ktorý má podobu zvolania či výzvy k dialógu: „*Počuj, dievčina!*“ V nasledujúcich veršoch sa veľmi dôsledne dodržiava prítomný čas, čím sa vytvára permanentná ilúzia „aktuálnosti a autenticity“. Ide o prezentáciu „dramatickej súčasnosti“, ktorá tematizuje „živý rozpor a konflikt“ a rámcuje podstatu smerovania nového romantického myslenia. Báseň akoby odpovedala na otázku: Čo je skutočné a pravdivé, ako to možno uvidieť a spoznávať? Konkrétne v balade sa rozvíja situácia, kde sa viac ľudí pozerá na tú istú skutočnosť, ale už ju pomenúvajú rozličným jazykom a v odlišných hodnotových súradniciach.

Hrdinka Karuša „uvidí“ počas dňa na námestí svojho mŕtveho milého a začne sa s ním zhovárať. Zhromaždení ľudia, síce nevidia mŕtveho, ale vyjadrujú hlboký súcit s dievčaťom, ktoré „vidí dušu chlapca“: *Modlite sa !, ludia zakričali./Tu sú stopy jeho duše./ved' Janičko byt' musí u Karuše./pokým žil sa radi mali*. Situáciu opačne hodnotí vzdelaný „starý pán“, ktorý „vidí“ iba psychicky choré dievča a poverami opantaných ľudí: „*Duchovia krčmovej nízkéj chátry/v jednej sú vyhni uvarení./Dievčatko tára iba dve na tri/ a lud hlúpy, zadubený*.“ Na túto repliku bezprostredne reaguje narátor – básnik, ktorý situáciu sleduje „komplexne“, ale v záverečnej časti komentuje iba ignorantnú ľahostajnosť „múdreho starca“: „*Dievča to cíti, odpovedám skromne./lud tomu verí prehlboko:/cit, viera pôsobí tuhšie vo mne/než mudrca skielko i oko*“. Lyrický subjekt sa tak stáva tvorcom aj interpretom novovzniknutého sveta. Básnikovým „oponentom“ je vzdelaný – rozumný jedinec a „partnerom“ je hlúpy „ľudový kolektív“. Obhajoba „romanticky vnímanej pravdy“ je evidentná a čitateľná, prekračuje limity empirického a racionálneho poriadku a otvára priestor obraznosti, ktorý je výsledkom iracionálnych pocitov, prameniach z nešťastia, tragiky, utrpenia, súcitu a viery.

Lud, ľudovosť, národ

Pre mladého poľského romantického básnika sa tak ľudovosť a najmä autentická viera a živelná intuícia stala esenciou „novej alternatívnej kultúry“, ktorá môže vystúpiť z prísnyh noriem klasicistickej estetiky. Tieto kontexty načrtáva autor aj v „teoretickom“ úvode k básnickej zbierke, kde píše o „*národno-ľudovej poézii ako špecifickom žánri v rámci širšie chápaného romantizmu*“ (Mickiewicz 1959, s. 185). Čo je však zaujímavé a podnetné, o týchto otázkach uvažuje v celoeurópskych historických kontextoch a súvislostiach. Z jeho argumentácií jasne vyplýva, že pravdivá, tvorivá a národná je len taká poézia, ktorá vychádza z nadčasových archetypálnych znakov, často zakódovaných v autentickej ľudovej tvorbe. Napriek tomu

zostáva otvorená otázka, „do akej miery sa spisovateľ identifikoval s ľudovou víziou sveta“ (Dopart 1992, s. 61). Viacerí poľskí literárni historici sa zhodujú, že aj vzťah poľských romantikov k folklóru bol ambivalentný a tzv. ľudový romantizmus mal vo svojej podstate často charakter tradičnej, aj keď špecifickej ornamentálnej poézie s výrazným stupňom autorskej štylizácie. V textoch mladého Mickiewicza „tzv. ľudovosť“ či ľudová predstava obrazu sveta neustále podlieha argumentáciám „za a proti“. Možno dokonca pochybovať o tom, či ide o systémový prvok“ (Dopart 1992, s. 62).

***

Podobné myšlienky a úvahy sa núkajú aj pri Šafárikových veršoch, pričom jeho inklinácia k ľudovosti sa najčastejšie demonštruje cez dve básne: *Slavení slovanských pacholků* a *Poslední noc*, ktorým sa pripisujú prívlastky ako „podnetné a novátorské“ aj preto, že: „...v spomínaných básňach zobrazuje autor tému v intenciách ľudového podania, vystihuje ľudový kolorit, zužitkuje obraznosť a symboliku ľudovej poézie“ (Kraus 1989, s. 165). Je to diskutabilné, lebo mladý básnik v týchto textoch nepreniká k podstate ľudovosti „sui generis“, ale skôr ju iba imituje. Autentická ľudovosť je ešte prekrytá módnym a tradičným folklorizujúcim ornamentalizmom a z veršov preniká výrazná rokokovo-sentimentálna štylizovanosť. „Básnika takýto verš vháňa automaticky do umelosti – stalo sa to aj Šafárikovi, u ktorého sa predvážda ľudová jánošíkovská tematika s pomocou dosť nevhodných lexikálnych prostriedkov a tým činom nadobúdajú verše aj nevhodné ladenie“ (Felddek 1986, s. 83). Možno povedať, že neexistuje univerzálna „vývinová schéma“ prechodu od klasicizmu aplikovateľná v rovnakej miere na individuálne umelecké výkony. Dokazuje to aj zbierka básní mladého Šafárika, v ktorej „jánošíkovský ľudový preromantizmus“ je menej poeticky prenikavý a inšpiratívny ako typická klasicistická báseň *Slavomilov sen*. Tvorivá energia mladého básnika sa najpriaznivejšie prezentuje v básňach ako *Časové, Sen, Zašlý a vzešlý ráj*, ktoré nie je možné „presne vývinovo“ zaradiť, ale iba „nejasne interpretovať“ v intenciách veľmi pestrých klasicistických a preromantických noriem a „čítať iba v kontexte celej súdobej básnickej a literárnej tvorby“ (Rišková 2011, s. 257).

Jazyk, tradícia, národ

V roku 1817 publikuje Šafárik svoj „manifest mladosti“ – *Promluvení k Slovanům* – predslov k trinástim slovenským ľudovým piesňam. Autor tu so zápalom vysvetľuje a potvrdzuje populárnu tézu českého vzdelanca Josefa Jungmanna, že „živý je len národ, ktorý si uchoval svoj jazyk“. V tejto manifestačnej „obrane prirodzeného jazyka“ dostáva Šafárikovo uvažovanie o nových prirodzených hodnotách iný rozmer a dikciu. V texte sa evidentne odráža nielen duch doby, ale aj snaha vysvetľovať a presvedčať čitateľov o potrebe zbierania ľudových piesní a tým aj „prebúdať národný jazyk a národný život“. Autor tu akoby prepísal a rozpisal svoj známy verš z úvodnej básne do podoby výzvy či novoročného prívetu k slovanským rodákovi: „Slovanka jsi, netaj toho/k strunám harfy slovenské/snaž se čistě, ač ne mnoho,/střídat zvuky pananské./Kam jen přijdeš, učin dosti:/Češka budíž Čechovi...“. Text je koncipovaný ako jasné a dynamické rétorické gesto, v ktorom sa

strieda subjektívne nadšenie (čítať neporušeným srdcom, štebotavá lahodnosť poľštiny) s vecnou argumentáciou (presná systematizácia slovenských nárečí). Naznačujú sa tu aj možné podoby tzv. národného klasicizmu.

Na jednej strane sa tu explicitne hovorí o národných spevoch i autentickom jazyku, za ktoré sa ani Goethe a Herder nehanbili a zároveň sa dodáva, že mnohé národné piesne sa podobajú homérickym spevom. Často uvádzaná a citovaná myšlienka, že: „*drsná reč učných skladateľov nie je rečou prostého národa*“ (Šafárik 2005, s. 212), je priamym odkazom nielen na užšiu jungmannovskú koncepciu národnej kultúry, ale aj na širšiu „herderovskú“ národnú filozofiu, ktorý prebudil k národnému životu mnohých slovanských vzdelancov.

Treba však poznamenať, že úprimný vzťah k tradíciám a k folklóru (zbieranie a vydávanie ľudových piesní, spolu s Benediktim a Kollárom) prebieha paralelne s reflektovaním širších a univerzálnejších estetických podnetov. Napríklad antickú tradíciu naďalej obhajuje, tvorivo rozvíja a prispôbuje aktuálnej situácii. Zdanlivo sa tak stretávajú dve odlišné teoretické východiská: univerzálne (antický ideál krásna a harmónie) i aktuálne (národný jazyk a kultúra, slovanská zvláštnosť), ktoré však paradoxne môžu byť aj kompatibilné. Týmto svojským synkretizmom je preniknutá aj teoretická práca *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie*, ktorú po návrate z Jeny skoncipoval Šafárik v Bratislave spolu s priateľom Palackým. Ide o ambiciózny pokus nielen o verzologickú reformu, ale aj (najmä) o dynamizáciu básnického jazyka v širších kultúrno-spoločenských súvislostiach. Aj preto jazyk prestáva byť v tomto texte len lingvistickým faktom, ale transformuje sa do podoby všeobecnej ideologickej hodnoty. Reforma by sa podľa autorov mala zrealizovať v tejto línii: jazyk – prozódia – estetický systém – národná kultúra.

Hľadanie „novej krásy“

Vo vyššie spomínanej historicko-kritickej úvahe *O poezji romantycznej*, ktorou Mickiewicz uviedol svoju prvú básnickú zbierku, sa objavujú signály nového chápania národa, národnosti a kolektívnych tradícií v intenciách nielen populárneho nemeckého filozofa Herdera, ale aj poľského vzdelanca a básnika Brodzińskiego. Fascinácia folklórom, ľudovým tradíciami a poľskými národnými zvláštnosťami a špecifikami, môže prameniť aj zo straty poľskej štátnej suverenity. Referovanie o kolektívnych mýtoch a koreňoch možno interpretovať aj ako pokus o hľadanie „svetlej“ spirituálnej alternatívy voči „temnej“ a drsnej realite.

Romantické hodnoty hľadá a nachádza nie v reláciách „módnosti a modernosti (ako sa o tom často až dehonestujúco vyjadrovali „klasicisti“), ale v širšom chápanom spôsobe myslenia, čítania, filozofovania a najmä umeleckej výpovede. Pripomína, že intuícia a imaginácia bola zakódovaná vo všetkých kultúrach, pričom „romantický svet vzniká už v stredoveku, keď došlo k premiešaniu barbarsko-pohanskej a ranokresťanskej predstavivosti“ (Mickiewicz 1959, s. 184). Mickiewiczov program má prísny nadčasový i nadnárodný charakter. Problémy poľskej poézie a literatúry ho zaujímajú len marginálne. Paradoxne, dokonca aj jeho postoj ku klasicizmu je veľmi liberálny. Vo vývine umeleckých foriem zdôrazňuje „poetologický pluralizmus“. Literatúru

chápe ako otvorený a dynamický systém, ktorý kreujú talentovaní a slobodní umelci, pričom práve túto ideu „otvorenej formy“ formuluje v intenciách nemeckých romantických mysliteľov, ktorí o romantickej poézii písali tiež ako o dynamickom, premenlivom a nestálom systéme. Nová kultúra i literatúra sa postupne stále intenzívnejšie inšpiruje najmä duchovnými tradíciami vlastného etnika. Tradičná univerzálna európska duchovná tradícia je pre mnohých romantikov už málo produktívna a inšpiratívna. Vznikajú nové normy „národných kultúr“, kde sú určené presné bariéry medzi „MY“ a „ONI“. Nastáva „univerzalizácia národnej tematiky“, kde je básnik postavený pred dilemu: buď prijme „naše“ normy, alebo sa stane básnikom inštitucionálne neakceptovateľným a „cudzím“. Mladý Mickiewicz ide proti tomuto dominantnému národnému prúdu a priam programovo rozbíja všetky bariéry, ktoré obmedzujú slobodný básnický rozlet. „*Shakespeare poznal človeka, no nepoznal Gréka, Rimana, ani Angličana*“. Romantizmus chápe ako permanentný tvorivý proces talentovaných jedincov (Shakespeare, Byron, Scott, Goethe...). Oproti normatívnej štylizovanosti stavia autentickú tvorivosť a tajomstvo, ktoré je skryté často v ľudovej autentickej tvorivosti.

Mladý Šafárik naznačil aj vo svojich estetických reflexiách, že túžba po autentickej a nenormatívnej kráse sa neuskončila vydaním básnickej zbierky. Naopak, v rozličných modifikáciách a v rozličnej intenzite možno tieto poetizujúce znaky dešifrovať aj v ďalších nebásnických textoch, ktoré vznikli tiež v ranom tvorivom období, v rokoch 1817–1819. Je pravda, že Šafárikove estetické názory sa dotýkali iba určitých otázok poetiky, a že nevytvoril systematické estetické dielo. Jeho poznámky – fragmenty však zaujímavým spôsobom dotvárajú obraz slovenského estetického myslenia na začiatku 19. storočia a dodávajú mu nové impulzy. Podobne ako vo veršoch, tak aj v úvahách Šafárik často prekračuje záväzné normy a zaužívané konvencie. Mnohé myšlienky až prevyšujúco transparentne zdôrazňujú, že pri vnímaní umeleckého diela musí dominovať subjektívna invenčnosť a individuálne umelecké čítanie. Osvietensko-racionalistický model kultúry pocítoval Šafárik ako „skonštruovaný zákon“ obmedzujúci tvorivú invenciu a imagináciu. Prirodzene, že „klasické zásady“ rešpektuje, ale permanentne premýšľa o ich tvorivom prekonávaní. Mladý Šafárik sa pokúša tvoriť v novom slobodnejšom jazyku a to v užšom i širšom zmysle slova. Neobmedzuje sa iba na nekritickú „oslavu“ ľudového jazyka a etnicky zúženej kultúry. Nadalej premýšľa o umení v univerzálnejších dimenziách, ale stále viac v jazyku „vzletného básnika“ než „chladného teoretika“. Umenie považuje za čosi hlbšie a vážnejšie než ako objekt hodný „suchého“ opisu. Aj v týchto textoch sa neraz otvára „slavomilovská“ dilema medzi rozumom a citom. Pri hodnotení antickej kultúry preferuje archaickú kultúru starých Atén s čistým vnímaním krásy, teda podobne, ako o tom premýšľal aj Mickiewicz.

***

Záverom možno povedať, že Šafárik a Mickiewicz síce boli rovesníci, ale sa nepoznali. Rané diela tvorili nezávisle od seba, ale v kontakte s rovnakou nemeckou poéziou

a estetikou. Ukazuje sa, že najmä v ranej tvorbe oboch autorov (poézia, literárno-estetické názory) možno hľadať podobné impulzy tvorivosti vyvierajúce z večného „spor“ medzi individuálnym talentom a spoločenskou konvenciou, medzi intuíciou a rozumom. Najprv teda vstúpili do širokého celoeurópskeho dialógu o „možnostiach“ umenia v časoch „napätia“ medzi klasicizmom a romantizmom, aby vzápätí svojimi zrelými dielami otvorili západoeurópskym vzdelancom bránu do slovanských kultúr.

Seznam použité literatury

- BRTÁŇ 1961: Rudolf Brtáň, P. J. Šafárik na Slovensku. Mladosť, štúdiá a vychovávateľská činnosť v Prešporku (1795–1819). In: Sborník šafárikovský. Bratislava, SPN 1961, s. 5–76.
- DOPART 1992: Bogusław Dopart, Mickiewiczowski romantyzm przedlistopadowy. Kraków: UNIWERSITAS s. 61.
- FELDEK 1986: Ľubomír Feldek, Poznámky. In: ŠAFÁRIK, P. J.: Tatranská múza so slovanskou lírou. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986.
- GALLO 1991: Ján Gallo, P. J. Šafárik ako vychovávateľ, učiteľ a pedagóg. Košice 1991.
- KOLODZIEJSKI 1984: Ladislav Kolodziejski, Súčasný fond knižnice. In: Kežmarské lýceum. Ed. Imrich Sedlák, Bratislava 1984, s. 137–163.
- KRAUS 1989: Cyril Kraus, O „historickej iniciatíve“ Šafárikovej poézie. In: Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie. Košice, UPJŠ 1989.
- KUZIÁK 1998: Michal Kuziak: Mickiewicz o romantyzme („Talent indywidualny“ czy tradycja?). Ruch literacki, r. XXXIX, 1998, z. 3 (228), s. 383–402.
- MAKOWSKI – SZYMANIS 1992: Stanisław Makowski – Eligiusz Szymanis, Adam Mickiewicz. Warszawa WSiP 1992.
- MICKIEWICZ 1955: Adam Mickiewicz, Balady a romanca, preklad Jozef Bánsky. Bratislava SVKL 1955.
- MICKIEWICZ 1959: Adam Mickiewicz, O poezji romantycznej. In: Polska krytyka literacka (1800–1918). Materiały, Tom I. Warszawa, PWN 1959.
- PAUL 1961: Karel Paul, Pavel Jozef Šafařík. Praha ČAV, 1961.
- RIŠKOVÁ 2011: Lenka Rišková, Tatranská Múza s lírou slovenskou – otázniky nad Šafárikovým (básnickým) prvenstvom. Slovenská literatúra 3, LVIII, 2011, s. 240–259.
- SABOL 2007: Ján S. Sabol, Teleologický a estetický status slovenského klasicizmu a romantizmu. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007.
- SUDOLSKI 1997: Zbigniew Sudolski, Adam Mickiewicz. Warszawa, Anchen 1997.
- ŠAFÁRIK 2005: Pavel Jozef Šafárik, Básnické dielo. Bratislava, Kalligram 2005.
- TREUGUTT 1993: Stefan Treugutt, Mickiewicz – Domowy i daleki. In: Adam Mickiewicz, Wiersze. Warszawa 1993.
- ZÍBRT 1909: Čeněk Zíbrt, Co vyprávěl P. J. Šafařík rodině o svém mládí a životě. Časopis Českého Musea 1909, s. 242–260.